УДК 355.404.52
DOI https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.36

КОЖЕЛЯНКО О.В.

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ МЕТОДІВ ТА ЗАХОДІВ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОЇ ТА ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Проведене в цій статті наукове дослідження присвячене аналізу різних підходів до визначення методів та заходів оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності. Системний аналіз наукової продукції свідчить про фрагментарне дослідження проблем визначення поняття, сутності та змісту методів та заходів, що зумовлює необхідність проведення окремого дослідження у зазначеному напряму.

Основою наукових доробок у зазначеній сфері є те, що лише після законодавчого закріплення поняття та переліку заходів контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності є можливість визначити теоретико-правову природу методів забезпечення державної безпеки, що сприятиме виокремленню їх місця та ролі в діяльності СБ України.

Узагальнюючи наявні наукові дослідження, можна зробити висновок, що оперативно-розшукові та контррозвідувальні заходи визначаються сукупністю дій уповноважених законодавством оперативних підрозділів, що можуть мати як гласний, так і негласний характер, спрямованих на вирішення завдань ОРД / КРД.

На підставі проведеного дослідження теоретичних джерел можна підсумувати, що під методом ОРД / КРД у загальному розумінні вважається вироблена теорією та підтверджена практикою система науково обґрунтованих прийомів та способів вирішення покладених на уповноважені оперативні підрозділи завдань у сфері ОРД / КРД.

Ураховуючи проведене дослідження щодо наукових підходів до розуміння заходів та методів ОРД / КРД, доцільно звернути увагу на те, що актуальним для сучасного наукового простору питанням є співвідношення зазначених категорій, що потребує окремого дослідження.

Так, зважаючи на результати проведеного аналізу наукових розвідок, що торкалися проблем розуміння методу та заходу ОРД / КРД , можна підсумувати, що метод як категорія теорії та практики ОРД / КРД є більш широким за змістом та порівняно із заходом поняттям.

Ключові слова: *метод, захід, контррозвідувальна діяльність, оперативно-розшукова діяльність, забезпечення державної безпеки.*

The research carried out in this article is devoted to the analysis of different approaches to the definition of methods and measures of operative-searching and counterintelligence activities. The analysis of scientific researches shows, that the definition of methods and measures in the sphere of the state security science is one of the important theoretical problem. This problem has not only scientific, but also practical nature, which determines the need to conduct a separate study in a particular direction.

The basis of scientific achievements in this area is that only after the legislative consolidation of the concept and list of operative-searching and counter-intelligence measures, there is a possibility to determine the theoretical and legal nature of the methods of such activities, which will determine their place and role in the activities of the Security Service of Ukraine.

Summarizing existing researches, it can be concluded that operative-searching and counter-intelligence activities are determined as the system of actions of the authorized legal bodies (operative units), which can have both an overt and a clandestine character, aimed at solving the tasks of the operative-searching and counter-intelligence activities.

© КОЖЕЛЯНКО О.В. – аспірант відділу аспірантури і докторантури (Національна академія Служби безпеки України)

On the basis of the of theoretical sources study, it can be summarized that the operative-searching / counterintelligence method in general is determined as the system of scientifically and practically grounded ways of solving tasks in the sphere of operative-searching / counterintelligence activity.

Taking into account the research, carried out in this article, it is necessary to draw attention on ratios of these categories, that needs a separate research.

The results of the analysis of scientific research, which concerned the understanding of the method and the activities of operational-searching / counterintelligence activities, we can conclude that the method as a category of the theory and practice of operational-searching / counterintelligence activity, is wider, than the measure.

Key words: *method, contraction, counter-intelligence, operational intelligence, operational security, protection of the state security.*

Вступ. Сучасна складна політична, соціальна, економічна ситуація, а також події, що мають місце на Сході Україні, безпосередньо впливають на сталий розвиток держави та можуть використовуватись іноземними спеціальними службами, окремими організаціями, групами осіб для здійснення протиправних посягань на державну безпеку України. Ураховуючи викладене, а також невідкладну необхідність подолання терористичної загрози й збереження територіальної цілісності України, особливої ваги набуває правове та організаційне забезпечення діяльності держави, спрямованої на відповідне сучасним загрозам забезпечення державної безпеки та захисту законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної та іншої протиправної діяльності іноземних спеціальних служб, окремих організацій, груп та осіб у межах визначеної компетенції. Безумовно, зазначене стосується органів державної безпеки, які, користуючись наданими їм правами та обов'язками, повинні застосовувати адекватну систему протидії наявним загрозам державній безпеці України, що досягається шляхом використання уповноваженими підрозділами системи гласних та негласних методів та заходів.

Системний аналіз наукової продукції, присвяченої актуальним питанням теорії та практики оперативно-розшукової (далі – ОРД) та контррозвідувальної діяльності (далі – КРД) як законодавчо визначених видів діяльності, у ході яких здійснюється забезпечення державної безпеки України, свідчить про фрагментарне дослідження проблем визначення поняття, сутності та змісту методів та заходів, що зумовлює необхідність проведення окремого дослідження у визначеному напряму.

Квінтесенцією наукових доробок у зазначеній сфері є те, що лише після законодавчого закріплення поняття та переліку заходів ОРД / КРД, здійснення яких відповідно до положень чинного законодавства покладено на СБ України, існує можливість визначення теоретико-правової природи методів забезпечення державної безпеки, що сприятиме виокремленню їх місця та ролі в діяльності СБ України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які зробили суттєвий внесок у розробку відповідної проблематики в частині дослідження категорій «метод контррозвідувальної / оперативно-розшукової діяльності» та «контррозвідувальний / оперативно-розшуковий захід» слід звернути увагу на роботи Л.В. Бородича, В.А. Некрасова, Ю.О. Найдьон, М.П. Стрельбицького, І.В. Слюсарчука, М.О. Шиліна, С.П. Черниха, О.М. Сніцаря, Н.І. Гончарової, Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, Я.О. Кондратьєвої, І.П. Козаченка, В.М. Круглого, М.Й. Курочки, Д.Й. Никифорчука, І.В. Сервецького, К.В. Суркова, В.Я. Тація, В.П. Тихого, Р.А. Халілєва.

Водночас системний аналіз наукових доробок, дисертаційних досліджень, навчально-методичної літератури, присвячених правовим та організаційним основами протидії загрозам державній безпеці України, свідчить про фрагментарне дослідження проблем визначення теоретичних, правових та організаційних основ таких категорій теорії та практики ОРД / КРД, як «захід» та «метод», а також встановлення їх співвідношення, що зумовлює необхідність проведення окремого дослідження у визначеному напряму.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження стану наукових підходів до визначення змісту понять «метод КРД / ОРД» та «захід ОРД / КРД».

Результати дослідження. Необхідність закріплення поняття та системи оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) актуалізована в роботах таких авторів, як В.Г. Бобров, К.К. Горяінов, О.Ф. Долженоков, А.Ф. Думко, С.І. Захарцев, Ю.Ф. Кваша, І.П. Козаченко, В.П. Меживий, М.А. Погорецький, І.В. Сервецький, Ю.О. Шумілов, та інших. Більшість науковців, предметом

дослідження яких були обрані теоретичні, правові та організаційні засади ОРД, вважають, що ОРЗ є важливою категорією науки ОРД.

Водночас сучасний науковий простір не містить єдиного визначення ОРЗ через наявну розбіжність поглядів щодо сутності та обсягу вказаного поняття. Неоднозначне розуміння поняття ОРЗ у теорії призводить до хибного віднесення до вказаної категорії дій оперативних підрозділів, що за своєю гносеологічною та правовою природою мають інше змістовне значення.

У науковій літературі ОРЗ визначається як сукупність узгоджених, взаємопов'язаних і поєднаних між собою загальною метою та завданнями дій уповноважених законодавством суб'єктів, що здійснюються переважно негласно шляхом використання оперативних сил, засобів, методів і форм [1, с. 137].

Вітчизняні науковці під оперативно-розшуковими заходами розуміють законодавчо закріплені передбачені організаційні дії або сукупність таких дій, що здійснюються суб'єктами ОРД з використанням оперативних та оперативно-технічних засобів, а також способів і прийомів реалізації цих заходів та засобів для вирішення основних завдань і досягнення головних цілей оперативно-розшукової діяльності [2, с. 206].

Думка, що в основу усіх без винятку ОРЗ покладена система дій спеціально уповноважених законодавством суб'єктів, також знаходить відображення і в інших наукових джерелах, де ОРЗ визначається як невіддільний основоположний складник ОРД, що є сукупністю спрямованих на вирішення її цілей і завдань легальних дій, відомості про організацію і тактику проведення яких становлять державну таємницю, здійснюваних із дотриманням регламентованих законодавством підстав і умов спеціально уповноваженими підрозділами державних органів із метою виявлення і документування фактів протиправних діянь [3, с. 133].

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що ОРЗ визначається сукупністю (системою) дій уповноважених законодавством оперативних підрозділів, що можуть мати як гласний, так і негласний характер, спрямованих на вирішення завдань ОРД.

Відсутність визначення контррозвідувального заходу у нормах чинного законодавства спричиняє чисельні авторські підходи до розуміння сутності зазначеного. Проте, на жаль, більшість наукових підходів до визначення поняття контррозвідувального заходу не розкриває його змісту, що у будь-якому разі впливає на практичний складник провадження контррозвідувальної діяльності. Також слід зауважити, що сутність та зміст КРЗ як основоположної категорії КРД взагалі фактично залишились поза увагою сучасних наукових досліджень, зміст яких не містить обмежень доступу.

Динаміка теоретико-прикладного осмислення поняття КРЗ свідчить, що погляди на зміст зазначеної категорії поступово змінювалися. Так, опираючись на проведений аналіз наукових доробок радянських часів, можна зробити висновок, що КРЗ визначалося сукупністю дій контррозвідувальних підрозділів, сутність яких полягала у негласному (конспіративному) виявленні, попередженні та припиненні посягань спецслужб іноземних держав на державну безпеку шляхом застосування спеціальних сил та засобів, форм, методів.

Сучасні науковці, ураховуючи класичні принципи права, здебільшого розглядають КРЗ як систему гласних і негласних дій уповноважених оперативних підрозділів, що здійснюються із застосуванням спеціальних сил, засобів, форм та методів для вирішення завдань КРД.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що ОРЗ / КРЗ визначається сукупністю (системою) дій уповноважених законодавством оперативних підрозділів, що можуть мати як гласний, так і негласний характер, спрямованих на вирішення завдань ОРД / КРД.

Розглядаючи проблему теоретико-правового визначення заходів ОРД / КРД, слід зосередити увагу на тому, що сучасна соціально-політична та економічна ситуація в країні вимагає від національних правоохоронних органів та спецслужб оптимізації наявних та пошуку принципово нових підходів до протидії загрозам державній безпеці України у загальному її розумінні. Адже ефективність реалізації завдань уповноважених державних органів у сфері забезпечення державної безпеки, що здійснюються у ході ОРД / КРД, безпосередньо залежить від обраних способів дій, спрямованих на досягнення визначеної мети. Саме до зазначеного слід віднести методи ОРД / КРД, використання яких спрямоване на виявлення та запобігання загрозам державній безпеці. Зважаючи на викладене, висвітлення поняття, сутності, змісту методів ОРД / КРД є вкрай актуальним завданням для сучасної наукової спільноти, що обіймається пошуком шляхів удосконалення системи протидії посяганням на державну безпеку України.

Водночас відсутність єдиного підходу до розуміння методу ОРД / КРД може призвести до його помилкового застосування та як наслідок – нераціонального використання уповноваженими оперативними підрозділами передбачених положеннями чинного законодавства сил та засобів.

Метод є фундаментальною процедурою для вирішення основних завдань, покладених на Службу безпеки України, щодо контррозвідувального захисту державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, інформаційної безпеки України, життєво важливих інтересів держави, прав і свобод громадян від посягань з боку спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, які становлять загрозу національній безпеці України; протидії розвідувальній, розвідувально-підривній та іншій протиправній діяльності спеціальних служб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, що створюють загрози національній безпеці України; контррозвідувального захисту органів державної влади, науково-технічного та оборонного потенціалу, оборонно-промислового і транспортного комплексів, національної системи телекомунікації та її об'єктів, об'єктів критичної інфраструктури, що мають стратегічне значення, тощо [4].

Для більш детального розуміння поняття методу доцільно звернутись до його тлумачення в загально-філософських джерелах. Так, слово «метод» в перекладі з давньогрецької μέθοδος означає шлях дослідження або пізнання, від μετά-+ δός - «шлях». У загальному розумінні метод – це систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити для виконання певної задачі, досягнення мети [5, с. 1034].

У філософії ж метод (від грецьк. methodos – шлях, дослідження, простеження) – спосіб досягнення певної мети, сукупність прийомів або операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності [6, 266]. Беручи загально-філософський підхід до розуміння методу за основу, вказана категорія у Новому тлумачному словнику української мови визначається як спосіб пізнання явищ природи й суспільного життя, який розглядається як окремий прийом або система прийомів, що застосовується у якій-небудь галузі діяльності [7, с. 177].

У загальній теорії держави та права під методом правового регулювання розуміють сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини. Він несе основне навантаження в динаміці, «роботи» права, показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами та способами [8, с. 241]. Р.А. Ромашов розглядає метод як засіб (прийом), за допомогою якого досягається нове знання чи здійснюється систематизація, оцінка, узагальнення наявної інформації [9, с. 6]. В.М. Сирих стверджує, що для методів характерним є: наявність сукупності способів, засобів, прийомів, за допомогою яких досліджуються об'єкт [10, с. 118].

Досліджуючи проблему методів оперативно-розшукової діяльності, слід зауважити, що у більшості наукових позицій останні розглядаються крізь призму вирішення завдань ОРД, зокрема, у здобутті конкретної оперативної інформації. Н.І. Гончарова пропонує визначити поняття методу ОРД як «системи специфічних прийомів й операцій (оперативно-розшукових засобів і заходів), спрямованих на отримання та реалізацію оперативно значущої інформації» К.Г. Гейко загалом погоджується з думкою Н.І. Гончарової, але уточнює, що метод ОРД не включає в себе оперативно-розшукові заходи. Оперативно-розшуковий захід – це елемент практичної діяльності, у якому можуть використовуватися один або кілька різних методів отримання інформації [11, с. 211–216].

Сучасна теорія контррозвідувальної діяльності не виявляє активних наукових спрямувань щодо пізнання сутності, змісту та системи методів такої діяльності. Спостерігається тенденція висвітлення організаційно-правових аспектів окремих методів виявлення та запобігання посягань на державну безпеку України, що неповною мірою дозволяє систематизувати наявні способи вирішення завдань із забезпечення державної безпеки та провести відповідну їхню класифікацію. Слід також зазначити, що визначення методу в теорії контррозвідувальної діяльності, на жаль, здебільшого міститься в дослідженнях з обмеженим доступом. Водночас, торкаючись аналізу розуміння поняття та сутності методів контррозвідувальної діяльності, слід зосередити увагу на тому, що поняття «метод контррозвідувальної діяльності» має не тільки теоретико-прикладну, а й правову природу. Адже вказана категорія теорії та практики забезпечення державної безпеки використовується не тільки у наукових дослідженнях та матеріалах практики контррозвідувальної діяльності, а й в законодавстві України, зокрема, в Законі України «Про контррозвідувальну діяльність». Так, у положеннях даного закону зазначено, що контррозвідувальна діяльність здійснюється із використання гласних та негласних методів роботи у сфері забезпечення державної безпеки [12]. Зазначене актуалізує проблему визначення теоретико-правової природи методу контррозвідувальної діяльності та особливостей тактики його використання у забезпеченні державної безпеки України.

Узагальнюючи наукові підходи до визначення методу контррозвідувальної діяльності, можна констатувати, що під останніми розуміють взаємопов'язану систему науково обґрунто-

ваних прийомів, правил та рекомендацій із виявлення та запобігання посяганням на державну безпеку України.

Таким чином, методом ОРД / КРД у загальному розумінні вважається вироблена теорією та підтверджена практикою система науково обґрунтованих прийомів та способів вирішення покладених на уповноважені оперативні підрозділи завдань у сфері ОРД / КРД.

Ураховуючи проведене дослідження щодо наукових підходів до розуміння заходів та методів ОРД / КРД, доцільно звернути увагу на те, що актуальним для сучасного наукового простору питанням є співвідношення зазначених категорій, що потребує окремого дослідження. Адже доцільно зазначити, що заходи можуть виступати формою реалізації методів, де останні слід тлумачити як спосіб вирішення задач. У зв'язку з цим виникає питання щодо можливості віднесення як заходу, так і методу до способу вирішення завдань ОРД / КРД. Таким чином, незважаючи на умовну близькість за значенням, метод та захід ОРД / КРД не є тотожними поняттями, отже, чітке розмежування цих понять має знайти відображення у наукових дослідженнях теорії ОРД / КРД.

Висновки. Важливість та необхідність наукового осмислення методів та заходів органів державної безпеки мала місце ще у минулому столітті та спостерігається й у сучасний період. Беручи до уваги проведений аналіз, можна підсумувати, що метод ОРД / КРД як спосіб вирішення завдань, покладених на оперативні підрозділи у сфері забезпечення державної безпеки, реалізовується на практиці шляхом проведення комплексу заходів. Своєю чергою, зважаючи на наявні теоретико-правові підходи до тлумачення заходу ОРД / КРД, останній також може бути способом вирішення задач та полягає у визначенні практичної реалізації методу ОРД / КРД, що регламентується нормами права.

Зважаючи на результати проведеного аналізу наукових розвідок, що торкалися проблем розуміння методу та заходу ОРД / КРД, можна зробити висновок, що метод як категорія теорії та практики ОРД / КРД є більш широким за змістом порівняно із заходом поняттям. Водночас доцільно привернути увагу науковців та практиків до розроблення проблеми критеріїв чіткого співвідношення методів та заходів ОРД / КРД, що сприятиме визначенню місця вказаних категорій у теорії забезпечення державної безпеки України, виокремленню системи методів та заходів ОРД / КРД, проведення їх відповідної класифікації.

Список використаних джерел:

1. Погорецький М.А. Негласні слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи: поняття, сутність і співвідношення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2014. № 2. С. 137. URL: file:///C:/Users/darli_000/Downloads/boz_2014_2_34.pdf.

2. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / [Є.М. Моісеєв, О.М. Джужа]; ред. проф. О.М. Джужи. Київ : Правова єдність, 2009. 310 с. URL: http://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/UP/ORD_2009.pdf.

3. Основи оперативно-розшукової діяльності / В.О. Глушков, Ю.О. Найдьон. Київ : Центр навч.-наук. та наук.-практ. Вид. НА СБ України, 2014. 300 с.

4. Указ Президента України «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» від 4 березня 2016 р. № 92/2016. URL: https://www.president.gov.ua/documents/922016-19832.

5. Великий тлумачний словник української мови (з додат., доповн. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.

6. Философский энциклопедический словарь. Москва : ИНФРА-М, 1998. 576 с.

7. Новий тлумачний словник української мови : Том 2. Київ : Вид-во «Аконіт», 2006. 926 с.

8. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2006. 534 с

9. Ромашов Р.А. Теория государства и права . Краткий курс. 2-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 172 с.

10. Сырых В.М. Теория государства и права учеб. для вузов. 6-е изд. перераб и доп. Москва : ЗАО Юстицинформ. 2012. 704 с.

11. Гейко К.Г. Щодо поняття методів оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.* 2015. Вип. 4(72). С. 211–216.

12. Закон України «Про контррозвідувальну діяльність» від 03.04.2003 р. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 12. ст. 89.